

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara, 1999

Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi

İsmail KÖKSAL

Dr.

Giriş

Tasavvuf çevrelerinde yaygın olan uzlaşmacı bir yoruma göre; "*Cibril hadisi*"¹ olarak da bilinen hadisin belirlediği çerçeve içinde "İman nedir?" sorusuyla alâkalı olarak Kelâm ilmi, "İslâm nedir?" sorusuyla ilgili olarak fıkıh ilmi, "İhsan nedir?" sorusuyla ilgili olarak da tasavvuf ilmi ortaya çıkmıştır.²

İslâm ilimleri tarihinden anladığımızı göre İslâm'ın ilk devirlerinde, İslâm'ın hükümleri yazılı değildi ve ilmî bir tarzda düzenlenmemişti. Bu hükümlerin ibadete, itikada ve muamelata ait olanları hatırda tutuluyor ve ezberleniyordu. Fakat çok geçmeden din işleri ile, onlara ait şer'i hükümler bir ilmî metot dairesinde toplanmıştı. Tedvin işinin başlaması üzerine ilim adamları önce amelî ilimle, yani zâhiri hükümlerle alâkalı olanlarla uğraşmış, bu sebepten fakihler, İslâm Hukuku ve fıkıh usulü hakkında eserler ve risaleler yazmışlar, sonra Kelâm İlmiyle ilgilenmişler ve onun meselelerine dair eserler vermişlerdi. Velhasıl Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerife bağlı olan ilimlere ehemmiyet vermişlerdi. Fakat bu ilmî durumu ele alanlar, yalnız fakihler değillerdi. Mutasavvıflar da, şer'i hükümlerin fıkıh gibi zâhiri ile değil, bu hükümlerin bätını ile ilgilenerek aynı şekilde hareket etmişler, fukahanın yazdıkları eserlere, söyledikleri sözlere ve tuttukları mezheplere bakarak, kendi riyazetlerini, zevklerini, ruhî hayatlarını, kalbi tasfiye ve nefsi tezkîyeyi, velhasıl dinî bütünleştirmeyi gözetken hâllerini tanzim eden bir ilme muhtaç olduklarını anlamışlardı. Bu yüzden zahidlerin zühdü, âbidlerin ibadeti, fakirlerin fakrı gibi amelî esaslara dayanan İslâm ruh hayatı, ilmî bir mahiyet almıştı. Bunun sonucunda kendine göre metodu, meslek ve meşrebi, konuları ve kaideleri, ıstılahları ve mezhepleri bulunan tasavvuf ilmi ortaya

1 İmam-ı Buhari, *Câmiü's-Sahih*, İman 1, c. 1, s. 30.

2 Konur, Hinmet, "Şeriat ve Tasavvuf", *İslâmiyat Dergisi*, Sayı: 4, Ankara 1998, s. 119.

çıkmişti. Bu ilmin erbabı mutasavvıflardı ve bu yolda söz söylemek onların hakkıydı.³

Böylece şeriat ilmi birbirinden ayrı iki ilme ayrılmıştı: Biri ibadetlerden, muamelelerden bahseder, umumi hükümler verir ve fukaha ve müftüler tarafından idare olunurdu. Diğeri murakabe, muhasebe, riyazet, mücahede, hâl ve makam ve bunlara ait her şeyden bahseden ilimdi. Bu da bâtun ilmi ya da tasavvuftu.⁴

Fakihler, kitaplar yazarak Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden çıkardıkları hükümleri kaydetmişler, mutasavvıflar da eser yazarak yaşadıkları vecd ve keşfettikleri hakikatleri kaydetmişlerdi. Fakat fukahanın fıkhu ile mutasavvıfların tasavvufu metod ve konuları bakımından birbirinden ayrıydı. Ayrılığın sebebi, fıkhu ibadetlere, âdetlere ve muamelelere ait zâhirî hükümlerle meşgul olması, yani insanın dış hayatını düzenleyen ilim olması, buna karşılık, tasavvufun ruhu terbiye etmek, kâlbî tatmin etmek, kısaca içe ait yönü düzenleme ilmi olmasıdır. Elhasıl şeriat ilmi iki ilim olmuştu. Biri insanın ibadetler için nasıl temizleneceğini, namazı nasıl kılacağını, zekatı nasıl vereceğini, sonra muamelatta hangi esaslara riayet edeceğini, alışveriş, feraiz, kısas meselelerini nasıl halledeceğini ve bütün bu işleri nasıl düzenleyeceğini anlatıyor; diğeri kâlp ve nefse, bâtun işleriyle meşgûl oluyor, bâtunî amellerin mahiyetini anlatıyor ve bu bakımdan kemâle ermenin yolunu gösteriyordu. Onun için mutasavvıflar kendilerini hakikat erbabı, başkalarını da zâhir erbabı veya rûsûm ulemâsı olarak tanımışlardır. Böylece tasavvuf; konusu, metodu ve hedefi olan bir ilim olarak ortaya çıkmış ve mutasavvıflar onun hususiyetlerini izah eden eserler yazmışlardır. Muhasibi (243/857) *Vesaya'yı*, *Riâyê'yi* ve *Muhabbet Üzerinde Bir Fasılı*; Kelâbâzi *et-Tarruf li-Mezhebi Ebli't-Tasavvufu*, Tûsi *el-Lüma'*; Ebu Talib Mekkî *Kutû'l-Kulûbu*; Kuşeyri (465/1072) ise *Risale'yi* yazmıştır. Bunların içinde nefsi hesaba çekmek ve terbiye etmek gibi tek mevzular üzerinde eserler verenler de bulunduğu gibi, çeşitli konular üzerinde yazanlar da bulunuyordu. Sonunda İmam Gazalî (505/1111) gelip muazzam eseri *İhyâu Ulumi'd-din'i* yazarak tasavvuf yolunun bütün edep ve erkânını anlatmış, istilahlarını ve işaretlerini izah etmiş ve böylece tasavvuf bir ibadet yolu olmakla kalmayarak muntazam ve bağımsız bir ilmî disiplin olmuş, daha önce bu ilim; tefsir, hadis, fıkıh, usul ve Kelâm çerçevesi içinde kaldığı hâlde artık o da bunların yanında varlığını kabul ettirmişti.⁵

Mutasavvıfların, ilmi, fakihlerinkinden ayrı olmakla ve fakihleri zâhir ehli sayarak onların ilmini tasavvufa göre ikinci plânda görmekle birlikte, onların ilminden tam manasıyla faydalanıyorlardı. Onun için Sühreverdi *Avarifü'l-Maarif* adlı eserinde tasavvuf ilimlerinin doğuşunu, mutasavvıfların takva esasını gönül-

3 Doğrul, Ömer Rıza, *Tasavvuf*, İstanbul 1948, s. 68.

4 Ensari, Abdülhak, *Şeriat ve Tasavvuf*, çev.: Yusuf Yazar, Ankara 1991, ss. 50-51.

5 İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddime*, çev.: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1989, c. 2, s. 545.

lerine yerleştirmelerine ve dünyanın gelip geçici alayışlarından yüz çevirmelerine atfederek, gönülleri için ilim çağlayanlarının çağladığını ve onların nakil ve akıla istinat eden her ilimden hisse sahibi olduklarını, ibadetlere ait zâhir hükümleri öğrenerek bunlarla amel ettiklerini, sonra diğer din âlimlerinden ayrılarak kendilerine mahsus bir ilimle temayüz ettiklerini, bu ilmin tasavvuf ilmi olduğunu, dinin kaidelerini ve esaslarını araştırmakta derinleşerek dinin hakiki manasını anlayan zâhid ve müttaki âlimlerin bu manaya erdiklerini ve bununla tam itikat ve teslimiyete kavuştuklarını, esasen dinin de, insanın Rabb'ine sahih itikat içinde yaşamak olduğunu anlatır.⁶

Fıkıh

Fıkıh, kişinin hak yetki ve yükümlülüklerini bilmesinin ilmidir.⁷ İslâm dininin dünya yönetimi ve kişiler arası ilişkileri düzenleyen, devlet yönetimine dair temel ilkeleri içeren kaidelerinin tümüdür. Şeriat ve şeriat hukuku da denir.⁸ Genel olarak ibadet, muamelât ve ukubâtan bahseder.⁹

Tasavvuf

Tasavvuf arapça yün giymek anlamında bir kelimedir. Kul ile Allah (c) arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilimdir. Bâtûnî fıkıh da denir. Tasavvufun binden fazla tarifi yapılmıştır. Her sûfî içinde bulunduğu hâle göre tasavvufu tarif etmiştir. Biz, "Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Peygamber (s) gibi yaşamaya çalışmak" şeklinde tanımlayabiliriz.¹⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre ise Tasavvuf bir ilimdir ki Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarından ve ona nasıl erişileceğinden bahseder. Kulu, bu ilmi öğrenmeye sevkeden Allah sevgisidir. Kâlbinden Allah'dan gayrısını temizleyen sûfî¹¹ bu ilmi öğrenir. Kişinin Allah'tan başkasına olan sevgiyi kâlbinden atması ve gönlünü yalnız Cenab-ı Hakk'ın muhabbetine bağlamasıdır. Ehl-i Sünnet ve Ce-

6 Doğrul, *Tasavvuf*, s. 69.

7 Dağcı, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fıtlar*, Ankara 1996; Şafak, Ali, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 136.

8 Şafak, a.g.e., s. 223; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmîye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, İstanbul, c. I, ss. 13-14.

9 Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul trz., s. 2.

10 Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 689-696.

11 Büyük ihtimalle nefsi terbiyede zühd ve mütevazî bir hayat yaşamak için yün ve benzeri kaba elbise giydikleri için bu isim onlara verilmiştir. Bkz.: İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2 s. 541; Doğrul, *Tasavvuf*, ss. 60-61; Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1990, ss. 24-27; Aynî, Mehmet Ali, *İslâm Tasavvuf Taribi*, İstanbul 1985, ss. 36-37.

maat üzere itikadını tashih edip Hz. Peygamber'in (s) sözlerine, hareketlerine ve ahlâkına uyup izinden gitmektir. Bir başka tanımla kötü ahlâkını değiştirip en güzel ahlâkî benimsemek¹², daimi ve içten gelen bir duygu ile Allah'ın zikrine devam etmek ve bu yolla onun huzuruna varmaktır.¹³ Tasavvuf, İslâm dininin, daha çok ahlâkî kurallarından bahseden, kişinin insan-ı kamil olmasını ve dolayısıyla toplumun olgun bir toplum olmasını amaçlayan bir sistemdir.¹⁴ Daha çok takip edilecek ve uygulanacak yöntem manasındadır.¹⁵ Yapılan tariflerde, sûfinin mizaç ve meşrebi, sosyal durumu, aynı zamanda önceki hayatı da etkili olmuştur.¹⁶

Tasavvuf ilmi, Müslümanlar arasında sonradan vücuda gelen şer'i ilimlerden- dir. Bu ilmin esası şudur: Sûfiler tarafından tutulan yol (tarikât) bu ümmetin se- lefi, yani Sahabe ve Tabiin'in büyükleri ve bunlardan sonra gelenler tarafından espirisi ve özü itibarıyla bir hak ve hidayet yolu olarak daimi sûrette kabul edi- legelmıştır. Tasavvuf ilminin İslâm'daki kökü de şudur: Devamlı ibadet etmek, her şeyden alâkayı keserek Allah'a yönelmek, dünyanın süs ve âlâyişinden yüz çevirmek, herkesin itibar ettiği mal, mevki ve şehvet gibi maddî menfaatlere sırt çevirmek (zühd), ibadet etmek için halktan ayrılarak تنها bir yere çekilmek (halvet). Sahabe ve ilk çağlardaki Müslümanlar genelde bu şekilde ibadet eder- lerdiler.¹⁷

Bu sebepten Horasan'ın Nişabur şehrinde olan büyük mutasavvıf İbrahim Nasrabadî (367/984) şöyle der: "*Tasavvufun ash kitap ve sünnete yapışmak, be- va ve bid'atleri terketmek, meşayibe hürmet, halkın kusurunu bağışlamak, dostlarla iyi geçinmek ve hizmetlerini görmek, güzel ve ahlâklı olmak, evrâd ü ezkâra devam etmek, ruhsat ve tevilleri terketmektir.*"¹⁸

Tasavvufa göre "*Umulur ki hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için daha ha- yırlıdır,*"¹⁹ âyeti gereği belâlar sabırla karşılanmalı ve kadere rıza gösterilmelidir. Nitekim Mevlâna Celâleddin-i Rumi'ye "*Tasavvuf nedir?*" diye sorulunca;

12 Hz. Peygamber (s)'in "Ben güzel ahlâkî tamamlamak için gönderildim." (İmam Mâlik, *Muwat- ta*, Hüsn-i Huluk, 8, s. 904) hadis-i şerifleri de bunu gösterir. Bkz.: Sunar, Cavit, *Tasavvuf Taribi*, An- kara 1975, s. 164; Aynî, *İslâm Tasavvuf Taribi*, ss. 41-42, 49 vd.

13 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sadeleştiren: Turgut Ulusoy, c. 2, s. 35; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2 s. 540-1; Burckhardt, Titus, *İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş*, çev.: Fahrettin Arslan, İstanbul 1982, s. 15 vd.; Afifi, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf*, çev.: Ekrem Demirci-Abdullah Kartal, İstanbul 1997, s. 39; Kotku, M. Zahit, *Tasavvufî Ablâk*, İstanbul 1975, c. 2, s. 25; Küçük, Hasan, *Tarikatlar*, İstanbul 1976, s. 43; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 43.

14 Temren, Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, Ankara 1995, s. 17.

15 Altuntaş, Hayrani, *Tasavvuf Taribi*, Ankara 1986, s. 2.

16 Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul 1979, ss. 13-14.

17 İbn Haldun, Abdurrahman, *Şifau's-Sail*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1977, s. 237; Cürcanî, Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, ss. 59-60.

18 Necatioğlu, Halil, "Tasavvufun Aslı", *İslâm Dergisi*, Aralık 1983, ss. 2-3.

19 Bakara/216.

"Üzüntü geldiğinde kâlp'te sevinç bulmaktır," diye cevap vermiştir.²⁰

Fıkıh-Tasavvuf İrtibatı

İslâm Hukuku'na fıkıh veya fikh-ı amelî, akaid ve kelâma fikh-ı itikadî, tasavvufa da fikh-ı bâtunî veya vicdanî denir.²¹ Fıkıh kitapları, genelde maddî temizlik konusuyla başlar, çok nadir olarak temizliğe eşlik etmesi gereken kâlbî duyguların tanzimini ve sonra namaza başlanılmasını ele alır. Namazın şartları, erkânı, farzları, vacipleri, mekruhları ve müfsidleri gibi konuları ele alırken, bu konulara paralel takdim edilmesi gereken huşu ve onu kazanma yolu ve faktörlerine değinilmez. Hâlbuki fıkıh temel İslâmî ilimlerden birisidir.

Bu konuda fıkıhı tamamlayan ilim hangisidir? Şüphesiz bu tasavvuftur. Çünkü manevî konular onun sahasına girer ve böylece ihlas, onu kazanmanın yolu ve benzeri gibi bâtunî konularda fıkıha yardım eder. Hatta fikhî ahkâmı terketmemeye kabiliyetini insana o verir. Bu ahkâm da tatbik edilmeyince insan kemâle eremez. Allah'da, fiilerinde, sıfatlarında ve nihayet ahkâmında fani olma, mutasavvıfların bahsettiği konulardandır. Marifetullahdaki zevkin en normal sonucu, ahkâm-ı ilâhiyyeye tam sarılmaktır.²² Fıkıh İslâm'ı bilmek ve anlamaksa, tasavvuf da bunu yaşamak va bazan da anlatmaktadır.²³ Bu noktada tasavvufa karşı çıkanların ne kadar yanıldıkları ortaya çıkmaktadır. Sanıyorlar ki, seyr u sülûk ahkâm-ı ilâhideki tatbikatı sekteye uğratar ve hâlel getirir. Hâlbuki bu imkânsızdır. Çünkü Cenab-ı Allah, Hz. Peygamber (s)'e "*Biz sana şeriatı verdik, ona tam ittiba et ve cabillerin yoluna uyma*"²⁴, buyurmaktadır. Bu sebepten Cüneyd şeriatin hükümlerinde aksaklık göstererek Allah'a vasil olmaya çalışan bir grub hakkında, "*Evet vasil oldular, yalnız Allah'a değil cebenneme.*" demiştir. Aynı nedenle fukaha eskiden "*kim ki fıkıh öğrenir de tasavvufu bilmezse fasık olur, kim tasavvufu öğrenir de fıkıh bilmezse zındık olur ve kim de her ikisini birleştirirse ehl-i tabkik olur.*"²⁵ demişlerdir. Tasavvuf fıkıhın bir mükemmili olarak gereklidir. Fıkıh ise tasavvufa bir yol gösterici ve kontrol makamında her zaman lâzımdır. Her

20 Ustaosmanoğlu, Mahmut, *Rûbu'l-Furkan*, İstanbul 1991, c. 2, s. 529.

21 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 275.

22 Bu sebepten Bediüzzaman Said Nursi 5. Mektup'ta Nakşî tarikatının üç perdesini anlatırken, ikinci perde olarak; "Feraiz-i diniyyeye ve sünnet-i seniyyeye, tarikat perdesi altında hizmettir." diyor. Bediüzzaman Said Nursi, *Mektûbat*, İstanbul 1994, s. 20.

23 Tabakoğlu, Ahmet, "Tasavvuf ve İktisat", *Vefatının 10. Yılı Sebebiyle M. Zahî Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu*, İstanbul 1991, s. 184.

24 Casiye/18.

25 Necatioğlu, Halil, "Şeriat ve Tarikat Üzerine", *İslâm Dergisi*, Eylül 1983, Sayı 1, s. 31.

Bu sözü İmam Malik'e nisbet edenler de vardır. Bkz.: Ebu Medyen, *Tasavvufun İncisi*, şerh: İbn Atâullah el-İskenderânî, çev.: Halit Sevimli, Konya 1974, s. 65; İnce, Ahmet, *Tasavvufun Hakikatları*, Bursa 1405/1984, s. 33.

ikisi de tek başına yarım kalır.

Fıkıh ve tasavvuf, birbirlerini tamamlayan iki ilimdir. Eğer ikisi çatışırsa, yanlış olur. Çatışmadan maksad, sūfinin fıkıhın tasavvuf üzerindeki kontrolörlüğü rağmına, ondan uzak olmasıdır. Bunun yanında fakihin de ahkâm-ı ilâhiyi tatbik etmemesidir ki fasıklık alâmetidir. Şeyh Ahmet Zerruk, *Tasavvufun Kaideleri* isimli kitabında şöyle der: "*Fakih mutasavvıfa bükmedebilir, fakat mutasavvıf fakibe bükmedemez.*"²⁶ Konu açıktır. Biz bir fakihin tasavvuf veya bir sūfinin fıkıh öğrenmesi gerektiğini söylediğimizde kasdımız; fakihin ahkâm ve onun tatbikiyle alâkalı yolları öğrenmesi, sūfinin de kendine lâzım olan ahkâm-ı şer'iyeyi öğrenmesi ve yaptığı her hareketi doğru ilme bina etmesidir. Bu sebepten Şeyh Rufaî gibi büyük mutasavvıflar "*Ulemâ ve sūfîlerin vardıkları sonuç birdir.*" demiştir. Bunu burada söylüyoruz. Çünkü bazı cahil sūfîler hemen herkeşe "*şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır*" sözünü söylüyorlar ve cahil şeyhine ittibaya çağınıyorlar. Bazen sūfi cahil, şeyh ise âlim olabilir. Yalnız cahil sūfi bu sözü nerede kullanacağını bilmiyor. "*Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır*" sözündeki şeyhten maksat ulûm-ı şer'iyeyi öğretecek âlimdir. Yani öğrenmeyen ve öğrenmeyi reddeden bir insanın, elbette şeyhi şeytandır, manasına gelir. Fakat ilim üzere hareket eden bir adamın şeyhi şeytan olamaz, aksine ilim ve şeriattir.

Şeyh Zerruk'un *Tasavvufun Kaideleri* isimli kitabında anlattığı konulardan birisi de müridin şeyhe olan ihtiyacıdır. Der ki: "*Takva, bir şeyhe muhtaç değildir. Öz olarak kitap akıllı bir insana yeter. Fakat kendine itimadlı olmayabilir.*"²⁷ Öyleyse asıl olan kişinin öğrenme kabiliyetidir. Öğrendikçe gereği üzere amel eder. Bu, insanları Allah'ın mükellef kıldığı asgarî durumdur. Kendinde öğrenme ve anlama kudreti olan herkes mevsuk kitaplardan kendine lâzım olanı öğrenebilir. Aynı zamanda, güvenilir âlimlerden de ilim alabilir ve bunların sūfîlerden olması şart değildir. Bütün bunlardan anlaşılan, fıkıh ve tasavvufun birbirini tamamlayan iki ilim olduğudur. Her insanın kabiliyeti diğerinden farklı olabileceği gerçeğinden hareketle, herbiri istediği dalda derinleşebilir.

Tasavvufî hayat tarzının İslâmî hükümlerin sınırları dahilinde olması, bu sınırların dışına çıkılmaması ve İslâmî esaslara muhalefet edilmemesi gereği konusunda ilk sūfîler kanaatlarını şöyle ifade etmişlerdir: "*Tasavvufun esası âyet ve hadislerin bükümlerine sınırsız bir şekilde yapışmak, bid'atları, beva ve hevesi bırakmak, tevîl yapma ve ruhsat arama teşebbüsünden uzak kalmaktır. Ruhsat aramakla uğraşan bir mürid gördün mü, bil ki ondan hayır gelmez. Tasavvuf, emir ve yasakların altında sabretmektir. Bir kimse Rasulullah (sav)'in sünnetine uymadan amel ederse, amelî batıldır.*

Cüneyd diyor ki: *Bizim bu yolumuz Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifin esas-*

26 Havva, Said, *Terbiyetüne'r-Rubîyye*, Beyrut/Dimeşk 1399/1979, s. 68.

27 Aynı eser, ss. 67-70.

larıyla kayıtlıdır. Rasulullah (s)'in izinden giden, sünnetine tabi olan ve onun yolunu takip edenler müstesna, bütün insanlar için Allah'a giden yollar kapalıdır. Hz. Peygamber (s)'e uyanlar için ise bütün yollar açıktır. Ârif-i billah kimse O'nun emrine uymak ve Peygamber (s)'in sünnetine tâbi olmak konusunda en çok gayret gösteren kimsedir. Bir kimse düşünce ve arzularını itham ederek filerini, sözlerini ve hâllerini Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifle ölçmezse defterin banesine "ricalullah" diye yazılmaz. Bir kimsenin Cenab-ı Allah ile özel bir hâli olduğunu iddia ederken görürsen, şayet bu hâl onu şeriatın dışarısına çıkarıyorsa, sakın ona yaklaşma. Zâbire uymayan ve doğruluğu bir delille sabit olmayan bir hâl iddia eden birisini görürsen, din konusunda onu itibam et. Sûfînin sıfatından birisi, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifin zâhiri ile çatışan bâtını bir hükümden bahsetmemesidir. İş, ablâk ve davranışlarda Habibullah'a (s) tabi olmaktan daha şerefli bir makam yoktur".²⁸

Sûfiler bu noktada haddi, hesabı olmayan çok söz söylemişlerdir. Naklettiğimiz sözler sûfilerin İslâm doktrini karşısında takındıkları tavrı belirtmeye, İslâm'ın hükümlerinin dışına çıkanların kimler olduğunu anlatmaya ve bu konuda kimlerin ihmalkâr davrandığını tayin etmeye kafidir.

Bu şekilde tasavvuf yoluna girmek, İslâm'ın hakikatini ve esasını anlayıp, Kur'ân ve hadise sıkı bir şekilde sarıldıktan sonra, İslâm doktrinine uygun düşmekte idi. Bu sebepten büyük sûfiler, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerife uymak için teşvikte bulunmuşlardı. Zira onlara göre bu iki kaynağı iyice belleyip manasını kavramadan sülûk etmek mümkün değildi. Tasavvuf yoluna girmek isteyenlerin ilim tahsil etmeleri farz olarak telâkki edilirdi. O hâlde bir kişi önce ilim, sonra amel sayesinde sûfî oluyor ve böylece tasavvufta tuttuğu yolun İslâm ahkâmına uygun olmasını temin ediyordu.

Abdülvahid b. Zeyd şöyle der: "Düşünceleri ile sünnetin manasını anlamaya çalışanlar, kâlpileri ile bu husus üzerinde duranlar ve nefislerinin şerrinden Allah'a sığınanlar gerçek sûfîlerdir."²⁹

Sûfî, İslâm cemiyetinde örnek insan demektir. Şeriatı ve âdâbını bilmeyenlerin, örnek insan kabul edilmeleri uygun ve mümkün değildir. Nitekim bu konuda, Cüneyd şöyle der: "Kur'ân ezberlemeyen, hadis yazmayan ve fıkıh öğrenmeyen bir kimseye bu yolda tâbi olunamaz." Haris el-Muhasibi'nin (243/857) "Allah seni mubaddis mutasavvıf kılın, mutasavvıf mubaddis kılmasın." sözünün manasını Ebu Talib Mekkî (386/1005) şöyle izah ediyor: "Sen önce hadis ve eser öğrenir, sünnet ve fıkıh hakkında bilgi sabibi olur, sonra zühd ve ibadet yolunu tutarsan yükselir ve ârif bir sûfî olursun. Tersine önce ibadet, takva ve manevî hallerle meşgul olur, sonra ilim ve hadis öğrenmeye çalışırsan, hadisi

28 İbn Haldun, *Şifai's-Sail*, s. 292.

29 Aynı eser, s. 293.

ve dinin esaslarını bilmediğin için; ya galat, ya şatab veya şeriata muhalif söz söylersin. Onun için zâhîrî ilimlere ve hadîs yazma işine müracat ederek halîni düzelt. Çünkü esas olan budur.”³⁰ Seriyî-i Sakatî (251/857) diyor ki: “Bir insan önce zühd ile meşgul olur, sonra hadîs yazarsa ayağı sürçer, fakat önce hadîs öğrenir sonra zühd ile meşgul olursa durumunu sağlamlaştırmış olur.”³¹

Tasavvufun parmakla gösterilen meşayihinden her biri, dinî ve zâhîrî ilimler alanında yüksek bir mevkide bulunuyordu. Ebu'l-Kasım İbrahim b. Muhammed en-Nasrabadî (367/984) kesirürrivaye bir hadîs âlimiydi. Ebu Hamza el-Bağdadî (289/904) İmam Ahmed b. Hanbel'in kendisine fıkıh ve kıraat sorduğu bir âlimdi. Amr b. Osman el-Mekkî (291/906) hadîs rivayet eden bir usul âlimiydi. Ruveym b. Ahmed el-Bağdadî (303/919) Davud Isfahanî'nin kurduğu Zâhiriye Mezhebi'nin fıkıh âlimlerindendi, hem kadılık yaptı, hem de kıraatı bilirdi. Hamdun b. Ahmed el-Kassar (271/886) Sevrî mezhebinin fıkıh âlimlerindendi, hadîsi senediyle rivayet edebilirdi. Muhammed b. Fadıl el-Belhî (319/935) çok miktarda hadîs öğrenmişti ve İşrâkiyye felsefesini de bilen bir filozoftu. Malikî mezhebine mensup olan Şiblî (334/951) ilim, zerâfet ve hâl yönünden zamanının şeyhiydi. Ebu Ali er-Ruzbarî fıkıh, hadîs ve edebiyat âlimi olan bir sûfiydi. Fıkıhta hocası Ebu'l-Abbas b. Cüreyc, tasavvufta hocası Cüneyd'di. Ebu Sevr mezhebinin fıkıh âlimlerinden olan Cüneyd, hocası Ebu Sevr'in yanında halka da fetva verirdi.³²

Bunlar ve tasavvufun ilk büyük temsilcilerinden olan diğer büyük isimler hadîs ezberlemişler, fıkıh, kelâm, lügat ve Kur'ân ilimlerini tahsil etmişler ve ferâizî öğrenmişlerdi.

Sûfiler ilme büyük önem vermeleri, bu konuda şöhret sahibi olmaları, hadîs ve fıkıh ilimlerini rehber görmeleri sonucu olarak, beş kişiyi her bakımdan kendilerine tabi olunması gereken örnek insanlar olarak tanımışlardı. İlhamla öğrenilen ulûma ek olarak şeriata vakıf olan bu beş zat hakkında İbn Hafif: “*Ruveym b. Ahmed (291/906), Haris b. Esed el-Muhasibî (243/857), Cüneyd b. Muhammed (297/913), Ebu'l-Abbas b. Ata (309/925) ve Amr b. Osman el-Mekkî'ye (291/906) uyunuz. Zira bunlar ilimle bakikati telif etmişlerdir.*”³³ der.

Fıkıh ve Tasavvufun Birbirini Destekleyen Yönleri

Cemiyet hayatını ve insanlar arasındaki karşılıklı ilişkileri tanzim eden iki çeşit kaide ve müeyyide vardır. Bunlardan biri maddî ve hukukî müeyyideler, di-

30 İbn Haldun, *Şifati's-Sail*, ss. 293-294.

31 Aynı yer.

32 Aynı eser, ss. 294-295.

33 Aynı eser, ss. 295-296.

geri ise manevî ve ahlâkî müeyyidelerdir. Ahlâk hemen her din ve toplumun ortaklaşa güzel kabul ettiği duygu ve davranışlardır. Ahlâksız dinler bulunduğu gibi, dinsiz ahlâklar da mevcuttur. İslâm'da ahlâk, dinin prensipleriyle uygunluk arzeder ve beraber bulunur. Ahlâkın konusu insanî davranışlar olduğundan, davranışlar din ve dünya üzerindeki bir mutluluğu sağlama amacına yönelik tarzda gerçekleştirilmektedir.

Gerek fert ve gerekse cemiyet hayatının huzur ve saadeti için yukarıda zikredilen iki çeşit müeyyidenin sağlıklı bir şekilde tatbik edilmesi gerekir. Ancak cemiyetteki insanları yalnızca maddî ve hukukî müeyyidelerle idare etmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra ahlâkî değerlere gerekli önemin verilmesi şarttır. Zaten manevî ve ahlâkî değerlerden yoksun bir ictimai yapıda, maddî ve hukukî değerlerin uygulanması mümkün değildir.³⁴

Bu noktada İslâm Hukuku (şeriat-fıkıh), ahkâmıyla amelî emrederken, tasavvuf da aynı şeyi yapar. İmam-ı Rabbani, sünnete uymanın Nakşibendiliğin en önemli şartı olduğunu söylerken, aynı zamanda ruhsatla değil de azimetle amelî teşvik etmiştir.³⁵ Yine "Şeriat da, tasavvuf da, Allah'a yaklaşmayı emreder. Kerametler tasavvuf ve velâyetin bir şartı değildir." der.³⁶ Bütün bunlar "başlangıçta ilim, ortası amel ve sonu da ilâhî bir mevhibe olan tasavvuf"³⁷un İslâm Hukuku ile beraber olduğunu, aynı gayeye hizmet ettiğini ve birbirlerini desteklediğini gösterir.

Gazzali *İhya* isimli eserinde fıkıh ve tasavvuf yolunu (zâhir-bâtın) birleştirdi. Önce, takva ve şeriata uyma konusunu sistemleştirdi. Sonra sûfilerin riayet ettikleri âdâb ve gelenekleri açıklayarak, mutasavvıfların ibarelerinde geçen ıstılahları izah etti. Başlangıçta tasavvuf, sadece ibadetten ibaret olup şeyhlerin hâllerinden ve ağzlarından öğrenilen bir bilgi hâlinde iken, bu çalışmalar neticesinde; Müslümanlar arasında tefsir, hadis, fıkıh ve usul gibi tedvin edilmiş bir ilim hâline geldi.³⁸

Büyük İslâm Hukukçusu Şatıbî (790/1304), tasavvufta seyr ü sülûkün aslının, azimetle amel olduğunu söyler.³⁹ Şeriatın namaz, oruç, hac... gibi ahkâmı zaten yapılıyor. Bunlar zaten ruhsat kısmındandır. Azimetle amel ise Nakşibendilik veya bir başka tarikatın kaide ve vazifelerini tatbikle mümkündür. Bu vazifelerin tamamı ise kitap, sünnet, icma ve kıyastan alınmıştır⁴⁰ ki, bunlar aynı zamanda,

34 Kılıç, Cevdet, *Muhammed İkbâl (Hayatı-şahsiyeti-fikirleri)*, Ankara 1994, ss. 196-197.

35 İmam-ı Rabbani, *Mektubat*, İstanbul trz., 22. Mektup, c. 2, s. 34.

36 A.g.e., 92. Mektup, c. 2, s. 138.

37 Sühreverdî, Abdül-Kahir b. Abdullah, *Avârifü'l-Ma'ârif*, Beyrut 1403/1983, s. 57.

38 İbn Haldun, *Şifai's-Sail*, ss. 241-242.

39 Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Haymî el-Ğarnâî, *el-Muvafakat fi-Usulü's-Şeria*, şerh ve tahrîç: Abdullah Draz, Beyrut trsz., c. 3, ss. 179-180.

40 Ustaosmanoğlu, *Ribu'l-Furkan*, c. 1, ss. 94-95.

fıkhın kaynaklarıdır. Bu konuda İmam Rabbani şöyle söylemektedir: “*Bu konuda esas olan zikir-i ilâhî, şeriatin emridir. Yasaklardan sakınmak ise bu yolun zaruriyatıdır. Farzları îfâ ise mukarribattandır. Kul ve Mevlâ arasında vesile ve vasita olmaya müstebak olmuş, manevî yolu iyi bilen ve ona ulaştırabilen bir şeyh aramak da yine şeriatin emridir. Çünkü Cenab-ı Allah kendisine yaklaştıracak vesîle aramayı emrediyor.*”⁴¹

Fıkıh ve Tasavvufun Birbirinden Farklı Yönleri

Şeriatın ahkâm olarak bir insanın dışına, yani organlarına taalluk eden tarafı, bir de sadece kâlbe mütallık tarafı vardır. Kâlbe ilişkin ahkâm, bâtın konusunu, organlara ait olanlar da zâhîr konusunu teşkil eder. Ayrıca, yine şeriatın, âyet ve hadislerden hemen doğrudan anlaşılabilir bir tarafı vardır. Buna zâhîr denir. Bir de anlaşılması bir tetebbû isteyen, diri bir gönül ve ilhama bağlı bulunan ve zâhîrin anlamlarla çakışmayan bir manası daha var ki, buna da bâtın denir. Tasavvufta, şeriatın zâhîr ve bâtın boyutunun her ikisi de çok önemlidir. Zâhîr önemlidir, ondan vazgeçilmesi mümkün değildir, hatta esastır. Zâhîr ulemâsını bâtunî manalar konusunda telaşlandıran, zâhîri hiç kabul etmeyen ve kendi görüşlerini zâhîri düşüncenin alternatifi sayan *Bâtunîlik* cereyanı mensuplarıdır. Sûfilerin batın anlayışının, mezkur cereyanla bir ilgisi yoktur. Zaten ehl-i tasavvuf kendini zâhîrin alternatifi de görmez. Cenab-ı Hakk'ın “Allah nimetlerini zâhîri ve bâtunî (zâhîrâten ve bâtuneten) olarak size bolca ihsan etmektedir.”⁴² beyanı da şeriatın bu iki tarafına işaret etmektedir.⁴³

Şeriat ve tasavvuf arasında fark yoktur. Şeriat ve tasavvuf ilmi arasında da fark yoktur. Fark ulemânın bilgisinin istidlal ve ilme, meşayihin bilgisinin keşf ve zevke bağlı olmasıdır.⁴⁴ Yani arada metod farkı vardır.

Fıkıh, kişiye göre uygun olanı kendisine bırakırken (ruhsat), tasavvuf azimeti tercihi söyler.⁴⁵ Sadece ahkâm-ı şer'iyyeyi tatbikle yetinen fukahaya karşın mu-tasavvıflar daha derûnî bir İslâm anlamışlar ve buna hakikat demişlerdir. Şeriat,

41 “Ona (Allah'a) ulaştıracak vesile arayın.” (Maide/35); “Bilmiyorsanız ehl-i zikre (âlimlere) sorunuz.” (Nahl/43, Enbiya/8); “Rahman'ı bilene sor.” (Furkan/59); “Bana yönelen insanın yoluna uy.” (Lokman/15) âyetleri de şeriatı iyi bilen bir manevî öndere (şeyh) bağlanmaya şer'i delildir. Zeki İbrahim, Muhammed, *Ebcedyiyetü'l-Tasavvufi'l-İslâmî*, s. 34; Ustaosmanoğlu, *a.g.e.*, c. 2, s. 63.

42 Lokman/20.

43 Tüsi, Ebu Nasr Serrac, *el-Lüm'a*, Hazırlayan: H. Kamil Yılmaz, İstanbul 1417/1996, s. 549-550.

44 İmam-ı Rabbani, *Mektubat*, 15. Mektup, c. 1, s. 21; Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 66.

45 İmam-ı Rabbani, *a.g.e.*, 23. Mektup, c. 2, s. 234.

Azimetin faziletine dair âyetler vardır. Bu konuda üç örnek verebiliriz:

1- Mükrehin Allah'ı inkarına Kur'an, takıyye yolu cevaz verirken, sabredip ölümü tercih edenlere ecr-i azim var, der.

ilk insandan kıyamete kadar değişebilirken, hakikat değişmez.⁴⁶ Tasavvuf emirden ziyade, teşrî' hikmetine bakarak gerçek gayeyi hedeflerler. Dolayısıyla tek-lif zâhire değil kâlbeye hitap eder. Kulun kurtuluşu sadece amelleri ifasında değil, aynı zamanda niyetindeki ihlastadır.⁴⁷

Fıkıh, ahkâmı farz, vacip, sünnet, mendup, mübah, mekruh ve haram gibi sınıflara ayırırken; tasavvuf güzel kulluğun gerçekleşmesi için sürekli alt yapı hazırlar⁴⁸ ve ahkâmın tatbik edilip edildiğine bakar. Eğer yapılması isteniyorsa, farz, vacip ve mendubu ayırmaz. Yapılması istenmiyorsa, mekruh ve haramı ayırmaz. Dolayısıyla tasavvufta, her mendup, vacip ve farzın yapılması söz konusudur. Yine ahiret yolunda her mekruh ve haramı terk etmek esastır. Bu sebepten mutasavvıflar içinde menduba farz, mekruha da haram diyenler olmuştur. Onlara göre ruhsatlar mübah dairesindedir.⁴⁹ Bu tasavvufun azimet anlayışının sınırınıdır.

Şeriat motamot açıklamalar yaparken, tasavvuf (bâtinî fıkıh) âdetleri ibadetlere çevirme ve her nefese varıncaya kadar ibadet şuurunu geliştirmeyi amaçlar. İmam-ı Rabbani bunu örneklendirirken der ki: *"Yemek, ibadet gücü olsun diye nefsi kuvvetlendirmek için olmalı ve insan bu mertebeye çıkmaya çalışmalı. Giymede maksat, ibadet için güzelleşmek olmalı. Gösteriş için olsa haramdır. Yine bütün bereketler Hak rızası için olmalı. Mesela uyumak isteyen ibadetteki yorgunluğunu atmak için uyumalı, ki böyle uyku da ibadettir. Aksi hâlde normal uyku bir gâflettir. Bu sırdan dolayı "âlimin uykusu ibadettir" diye haberde varid olmuştur. Tabi ki bu seviyeye namazı gereği gibi kılmak ve kâlbî zikre devamla varılır."*⁵⁰

Fıkıh âlimleri ve müftüler, sonraki mutasavvıfların bazı şatahatlı sözlerini ve o neviden görüşlerini reddetmeye koyuldular. Bu konuda daha ileri giderek tasavvuf mesleğinin diğer esaslarını da, reddiyelerinin sınırı içine aldılar. Bu ulemânın mutasavvıflarla olan münakaşaları üzerinde biraz etraflıca durmak doğru

2- Borçlunun, borcunu geciktirmesine izin vermek iyidir. Ama aynı 'deyn' âyetine göre tamamını bağışlamak daha hayırlıdır.

3- Kaza orucu için fiyde verip borçtan kurtulunabilir. Ama Bakara sûresi 157. âyete göre oruç olarak kazası daha hayırlıdır.

Bu sebepten Şeyban er-Râî "Size göre beş devenin zekatı bir koyundur. Bize göre ise develerinin hepsini fukaraya vermek gerekir." der. Yine Abdülkadir Geylani ve İbn Arabi gibi tasavvuf erbabı vîsal orucu tutmuş, bu konudaki yasaklayıcı hadisleri de, "Biz de Rasulullah gibi Allah kaundan rızıklanıyoruz." diyerek açıklamışlardır. Böylece hadisteki derin hikmeti yansıtmışlardır.

46 Konur, *Şeriat ve Tasavvuf*, s. 120.

47 Afifi, *Tasavvuf*, ss. 108-109.

48 Mutasavvıflar zühhd, takva ve ihlas gibi bâtinî ahkâmı halka sunmakla, fukahânın boş bıraktığı alanı doldurmaya çalışmışlardır. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 65.

49 Şatibi, *el-Muwafakat fi-Usulî's-Şeria*, c. 3, ss. 179-180.

50 İmam-ı Rabbani, *Mektubat*, 17. Mektup, c. 3, ss. 25-26; en-Nedevî, Abdülbarî, *Tasavvuf ve Hacıyat*, çev.: Mustafa Ateş, İstanbul 1967, ss. 28-30.

olacaktır. Zâhir ulemâsı mutasavvıflarla şu dört meseleyi münakaşa etmiştir:

1- Mücadele ve mücadeleden meydana gelen manevî zevk ve vecd halleri üzerine konuşmak, işlenen fiiler konusunda nefis muhasebesi yapmak, böylece bu hâlleri birinden daha üstün olan diğerine geçilen makamlar vaziyetine getirmek.

2- İlâhî sıfatlar, arş, kürsi, melekler, vahiy, nübüvvet, ruh, gördüğümüz ve görmediğimiz bütün varlıkların hakikatleri, yaratıcısından sudur eden âlemin terkibi ve tekevvünü gibi gayba ait olan, fakat keşf ve hakikat ile idrak edilen konular üzerinde konuşmak.

3- Mutasavvıfların keramet nevinden olmak üzere kainatta ve âlemde tasarruflarında bulunmaları konusunda konuşmaları.

4- Mutasavvıf imamların bir çoğundan zuhur eden ve "maksat zâhiri manadır." gibi sözler üzerinde konuşmaları.⁵¹ Bu türden "Ene'l-Hak" gibi mevhum sözlerle tasavvuf dilinde şatahat denir. Bunların zâhirî manasını anlamak güçtür. Bu sebepten bu nevi sözlerin bazıları red, bazıları tasvip ve bazıları da tevil görmüştür.⁵²

Burada tasavvufun, bâtın ilmi ve ibadet yolu olmak dolayısıyla şer'i hükümleri ruhî manalarıyla ve kâlpier üzerindeki tesiriyle telakki ettiğini ve bu bakımdan ibadetleri ve muameleleri dış yüzü ile ve dış şekilleriyle anlatan fıkihtan ayrıldığını söylemek mümkünse de⁵³ tasavvufun daha başka bir cephesi vardır.⁵⁴ O da, yakînî marifeti ve hakiki bahtiyarlığı araştırarak tasavvuf yoluyla bulmaktır.

51 Râzî, şeriatın zâhir ve bâtını olduğunu kabul eder ve Âl-i İmran suresi 164. âyeti delil gösterir. Bu âyette geçen "kitap" kelimesi şeriatın zâhirine, "hikmet" kelimesi de şeriatın bâtınına işaret eder, der. Yüce, Abdülhakim, *Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf*, İzmir 1996, s. 128.

52 İbn Haldun, *Şifai's-Sail*, s. 254; aynı müellif, *Mukaddime*, c. 2, s. 558; Doğrul, *Tasavvuf*, ss. 79-80; Cebecioğlu, Ethem, "Alandışı/Laymanlerin Tasavvufu Anlayamamalarının Nedenleri", *İslâm*, Mayıs 1997, ss. 12-16.

Ebu's-suud Efendi (982/1574) Yunus'un;

*Cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri,
İsteyene vergil anı, hana seni gerek seni.*

beyti sebebiyle küfre girdiğini söylemiş ve böyle diyenlerin sarıh küfürleri sebebiyle öldürülmelerini mübah görmüştür. Fakat bu, Yunus'a göre gerçek dindarlığın ifadesiydi. Konur, *Tasavvuf ve Şeriat*, s. 120.

53 Küçük, *Tarikatlar*, s. 218; Çiçek, Yakup, "Peygamberimiz Devrinde Tasavvuf", *Mavera Dergisi Tasavvuf Özel Sayısı*, 1984, s. 15.

54 Bu anlayışa göre; dinin zâhirî yönü, Hz. Peygamber (s)'in nübüvvet göreviyle, bâtını yönü de velâyet göreviyle alâkalıdır. İkinci yön, dar-ı bekaya irtilhallerinden sonra velilere kalmış ve tebliğ edilmeyi beklemektedir. Bu derûni yön, yazıya geçirilmemiştir, geçirilememiştir ve geçirilemez de. İbn Arabî bu velâyet yönünü, "Nebilerin teşri dışındaki sözleri", olarak tanımlar. Konur, *Şeriat ve Tasavvuf*, ss. 123-125.

Onun için tasavvuf, marifete erdiren ve bahtiyarlığa kavuşturan yol sayılmış⁵⁵ ve böylece kelâm erbabı içindeki görüş sahiplerinin yoluna tekabül eden bir yol tutmuştur. Bu yüzden, tasavvufa verilen isimler çoğalmış ve herkes ona ayrı bir isim vermiştir. Fıkıh ilminin mukabili olarak onu bâtundan bahseden bir ilim olarak telakki edenler ona bâtun ilmi, esrar ilmi, ahvâl ve makamat ilmi, süluk ilmi, tarikat ilmi demişler; onu kelâm ilminin mukabili olarak nazârî ve aklî marifetten değil, fakat zevkî marifetten bahseden bir ilim sayanlar ona maarif ilmi, mükâşefe ilmi ve hakikat ilmi demişlerdir. Ona bâtun ilmi diyenler daha çok hicri 3. ve 4. asırlarda; ona marifet ve bahtiyarlık ilmi diyenlerse, hicretin 5. ve 6. asırlarında göze çarpıyorlar.⁵⁶

Fıkıhın incelediği konulardan biri hikmet-i teşrîdir. Tasavvuf da ibadet ve tâatlerdeki hikmetleri genelde manevî incelikler olarak ele alır. Tasavvuf kitaplarında esrârü's-salat ve esrârü's-savm gibi konular buna dahildir. Zâhiri fıkıhın üstadları, şeriatın zâhirî ahkâmını delillerinden istinbat ettiği gibi, sûfiler de kâlp ve iç âleme ait hükümleri delillerinden öylece çıkarmışlardır. Fukahanın dışardan incelediği konuları, mutasavvıflar içerden anlamak ve anlatmak istemiştir. Nasıl ibadetlerin zâhiri bir şekli varsa ve bunlarla ilgili hükümler fıkıh ilminin konusunu teşkil ediyorsa; ibadetlerdeki kâlp huzuru, hudu ve huşu'un da öylece bâtunî şartları vardır ki, o da tasavvuf ilminin konusunu teşkil eder. Bedenin zâhiri olan fiil ve hareketinde, iyilik veya kötülüğe meyletmesi, kâlbın salah ve fesadına bağlıdır. Çünkü kâlpdeki salah ve fesad, Hz. Peygamber (s)'in buyurduğu gibi vücudun her tarafına tesir eder.⁵⁷

Yine fıkıh ve tasavvufun irtibat ve farklılığı konusunda Ebu Nasr es-Serrac Tusî diyor ki: *"Tasavvufî makamlar ile hallere ait ahkâmı anlayıp kavramanın faydası; boşama, köle azad etme, zıbar, kısas, şer'i hudud ve miras taksimi gibi konuları öğrenmekten daha az önemli değildir. Çünkü bu tür ahkâma insan, belki ömründe bir kere ihtiyaç duyar. Böyle bir hadise başına geldiğinde herhangi bir âlimden alacağı cevapla amel ederek bir başka mesele ile karşılaşınca kadar kendisinden bu ilim sakıt olur. Sûfilerin inceden inceye üzerinde durduğu hâl, makam ve mücabede gibi konular ise, bütün müminlerin her an ihtiyaç duyduğu konular olduğundan, herkesin bunları öğrenmesi gerekir. Sıdk, iblas, zikir gasletten kaçınmak gibi makam ve hâllerin belli bir zamanı olmaz. Bilakis kul, her an kast ve muradının ne olduğunu, gönlünün neyi arzuladığını bilmek zorundadır. Yerine getirilmesi gereken bir hak söz konusu*

55 Bu noktada mutasavvıflar sürekli düz ahkâmdan bahseden fıkıhçıları beğenmese sezadır. Çünkü insanı kemalata yükseltmek bir esastır. Bu şekliyle Erol Güngör'ün mutasavvıfların fıkıhçıları beğenmediğine dair sözü, haklılık kazanır. Bkz.: Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul 1982, s. 74.

56 Doğrul, *Tasavvuf*, s. 70.

57 Nedevi, *Tasavvuf ve Hayat*, s. 41; Yılmaz, *Tasavvuf*, ss. 66-67.

olduğunda onu yapmamak, nefsin bir hazzı söz konusu olduğunda ondan kaçınmak gerekir. Cenab-ı Allah Peygamber (sav)'e 'Kâlbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, heva ve bevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme'⁵⁸, buyurmaktadır."Tusi devam ediyor; "Sûfîlerin, manevî hâllere ait ilim ve inceliklerin kavranması konusundaki çalışmaları, fakihlerin zâbir ahkâma ait istinbatlarından daha çoktur. Çünkü maneviyat ilminin nihayeti yoktur. Tasavvuf ilmi, Hakk'ın lütuf denizlerinden gelen ve ancak ehli tarafından anlaşılabilen bir takım manevî işaret, ilham ve mevbibelerden oluşur. Diğer ilimlerin bir sınırı vardır. Tasavvufun ise sınırı yoktur. Çünkü maksudun sonu yoktur. Tasavvuf, Allah'ın Sûfileri'ni gönlüne Kolâm-ı ilâhisini anlamak, kitab-ı ilâhisinden hüküm çıkarmak üzere açtığı bir besf ü ilham ilmidir. Bütün ilimler neticede tasavvufta ulaşır."⁵⁹

Bazı fakihlerin, sûfîleri, dinde bid'at çıkarmakla, bazı sûfîlerin de şariat kurallık ve ruhsuzlukla itham etmeleri kaçınılmaz bir durumdur. Sûfîlerin, dini, şekil ve kurullarla dolu cansız kaideler haline getiren fakihlere karşı çıkmaları bir gerekliliktir. Kendilerini dinin hâmisî olarak gören fakihlerin de, sûfî yaklaşımına muhalefet etmeleri kaçınılmaz bir olaydı. Gerçekte sûfîler dini, Rab ile kul arasında ferdi bir ilişki olarak görmüşler, kulun taatını sadece şeriatın zâhirine uygunluk açısından değil, aynı zamanda şeriatın ruh ve hakikatına uygunluğuna, dolayısıyla ihlâs ve samimiyete bakmışlardır. Bu sebepten onlara göre gerçek fakih, sadece şeriatın zâhirî hükümlerini bilen değil, dinî işinde basiret sahibi ve şeriatın hakikatını anlayan kimsedir.⁶⁰

Şeriat-Tarikat-Marifet ve Hakikat Değerlendirmesi

Şeriat sözlükte yol ve su kanalı anlamına gelir. Istılahta ise dinin zâhirî yönüne ait kaideler veya dinin hukuk kuralları manasına kullanılır. Tasavvufta da bâtunî hukuk veya bâtunî fıkıh denir⁶¹. Tasavvufta şeriat, tarikat-ı ilâhiye manasına kullanılır.⁶² Tarikat; sâliklerin Allah'a vasıl olmak için makamat üzere gerekli menzilleri katetmesidir.⁶³ Marifet; keşf ve ilhamla hâsıl olan vasıtasız bilgi, manevî ve iç tecrübe ile öğrenilen ilim, tasavvufî irfan⁶⁴ demektir.

Yakîn anlayışı da marifetle irtibatlıdır. Buna göre yakîn üçe ayrılır: ilme'l-ya-

58 Kehf/28.

59 Tusi, *El-Lüm'a*, ss. 19-20.

60 Afifi, *Tasavvuf*, ss. 113-114.

61 Aynı eser, s. 105; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 671.

62 Rağib el-İsfahani, *el-Müfredat*, tahkik: Safvan Adnan Davudi, Dimeşk/Beyrut 1412/1992, s. 450.

63 Cürcanî, *Ta'rifat*, s.141; Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, mektup no: 28, s. 426; Küçük, *Tarikatlar*, s. 62; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 359-360.

64 İbn Haldun, *Şifai's-Sail*, s. 344.

kîn, aynel-yakîn, hakka'l-yakîn. Birincisi öğrenilen, ikincisi görülen, üçüncüsü de yaşanan bilgidir. İlme'l-yakîn akıl sahibi olanlara, aynel-yakîn ihsan sahibi olanlara, hakka'l-yakîn ise marifet sahibi olanlara mahsustur. Hakikata ayan beyan olarak ancak marifet sahibi olanlar erebilir.⁶⁵

Hakikat ise; kâlbın daimi surette Allah'ın huzurunda bulunması, bir ân bile şüpheye düşmemesi, ilâhî âlemde müşahede edilen fakat ifade edilemeyen manevî gerçekler⁶⁶ veya şeriatın örtüsüyle gizlenmiş bâtinî mana⁶⁷ anlamına gelir.⁶⁸ Bu sebepten Sülemî; "Şeriat emir, hakikat da Hakk'ın o emirdeki muradıdır", der.⁶⁹ Hakikatin gizliliği, avamın anlamada güçlük çekmesi manasınadır. Yoksa şeriata muhalefeti manasına değildir.⁷⁰

Tarikat, şeriat çerçevesinde kişiyi Hakk'a götüren daha hassas ve özel yollarıdır. Tarikat ehli Allah'a giden yolda dört mertebe kabul etmiştir. Bunlar şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Bunlar dört katlı bir ev gibidir. En alt katta şeriat vardır. Alt kat yıkılırsa, üst katlar da yıkılır. Bu dört mertebe kırk tane makam ihtiva eder. Kul Cenab-ı Allah'a ancak bu mertebeleri geçerek vasil olur. Bunlardan onu şeriata, onu tarikata, onu marifete ve onu da hakikate aittir.

Hacı Bektaş-ı Velî *Makâlât*'ında diyor ki; şeriata bağlılığı mükemmel olmayan kimseye tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri de kapanık olur. Bu mertebeleri usulüne uygun olarak tamamlayan kimse sonradan şeriata bağlılığını bozarsa; tarikat, marifet ve hakikati de bozmuş olur. Nitekim Hz. Peygamber (s) buyurur ki: Şeriat bir ağaçtır; tarikat onun dalları, marifet yaprakları ve hakikat de onun meyvalandır. Ağaç mevcut olmazsa dalları, yaprakları ve meyvaları da olmaz. Bu suretle anlaşılır ki şeriat asıl, diğerleri teferruatır. Teferruatın varlığı ancak aslın varlığıyla mümkündür. Asıl olmayınca teferruat da olmaz.⁷¹

Dörtlü sıralamada hakikati marifetin önüne koyanlar da vardır. Bu durumda, avamın normal olarak kurallara uygun yaşadığı İslâm'a şeriat; dinde biraz takva cihetine ağırlık verenlerin yaşadığı ve ulaştığı inceliğe tarikat; takva ve verâda titizlikle varılan sonuca hakikat ve nihayet bu yaşamının mana açısından kişide

Tasavvuf tarihinde akıl ile keşf arasında uzlaşma arayışlarının tezahürlerine de rastlanmaktadır. Nakle göre, akli ön plânda tutan İbn Sina ile sûfi Ebu Said bir odaya çekilerek üç gün üst üste çeşitli konuları görüşür ve tartışır. Toplantıdan çıkan Ebu Said'e, İbn Sina'yı nasıl bulduğu sorulunca, "Benim gördüğümü o biliyor." der. İbn Sina'ya, Ebu Said sorulunca, "Benim bildiğimi o görüyor." diye cevap verir. Konur, *Şeriat ve Tasavvuf*, s. 126.

65 Konur, *a.g.e.*, s. 123.

66 İbn Haldun, *Şifai's-Sail*, s. 338.

67 Afifi, *Tasavvuf*, s. 105.

68 En-Nedevî, *Tasavvuf ve Hayat*, ss. 215-216.

69 Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985, s. 305.

70 Aynı, *İslâm Tasavvuf Tarihi*, s. 168.

71 Sezgin, Abdülkadir, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, İstanbul 1998, ss. 70, 144-145; Oğuz, Muhammed İhsan, Kastamonu 1976, ss. 188-193.

ifade ettiği bilgi plânındaki sonuca da marifet denir ki meydana gelişi yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır. Hacı Şaban-ı Velî bu dört mertebeyi şu şekilde anlatır: “Şeriat beden için, tarikat kâlp için, hakikat rub için ve marifet Hakk içindir. İlim ile marifet, birmiş gibi görünmesine rağmen aralarında ince bir fark vardır. İlimin zıddı cebl iken, marifetin zıttı inkardır. İlim kesbî iken marifet vebîbidir.”⁷²

İmam-ı Rabbani *Mektubat*’ında şöyle der: “Bazıları ilhad ve zındıkaya meylederek maksud-ı asli şeriatın mâverasında olduğunu tabayyül etmişlerdir. Haşa ve kella, sümme haşa ve kella. Böyle bir itikattan Allah’a sığınırız. Tarikat ve şeriat birbirinin aynıdır. Aralarında kıl ucu kadar mubalefet yoktur. Şeriat her mubalif olan merduttur ve şeriatın reddettiği her hakikat davası zındıklıktır.”⁷³

Yine İmam-ı Rabbani şeriat, tarikat ve hakikat bahsinde: “Meselâ dilin yalan söylememesi şeriat, kâlpden yalan batırasını nefyetmek eğer tekellüf ve teamül ile olursa tarikat ve eğer bila tekellüf olursa hakikattir. Velhasıl bâtın olan tarikat ve hakikat, zâhir olan şeriatın mükemmilidir. Binaenaleyh tarikat ve hakikat yoluna sülûk edenlerden esna-yı tarikatta zâbiren şeriatı mubalif ve münafî umur zubur eylerse, hep bunlar sekr-i vakitten ve galebe-yi hâldendir. O makamı geçip ayıldıkları vakit, o münafat bilküllüye kalkar ve o zıt ilimler tamamıyla bebâen mensura olur.”⁷⁴ demektedir. Zaten bu mektup tarikat ve hakikatin şeriatın tamamlayıcısı olduğunu belirtmek için yazılmıştır.⁷⁵

Kuşeyrî ise şeriat ve hakikat hakkında şöyle der: “Şeriat ubudiyetin gereğini yapmaktır. Hakikat ise rububiyeti müşabede etmektir. Hakikatla desteklenmeyen şeriat makbul olmadığı gibi, şeriatla kayıtlı olmayan hakikat da aynı durumdadır. Şeriat mükellefiyet getirir. Hakikat ise, Hakk’ın tasarrufatını haber vermektir. Şeriat ibadet etmek, hakikat ise müşabede etmektir. Şeriat emredileni yapmak, hakikat ise olanı, gizli ve açığı müşabede etmektir. Bu sebepten Üstad Ebu Ali Dekkak şöyle der: “Fatıha’daki “İyyake na’büdü” şeriatı özetler, “Ve iyyake nestain” ise hakikati ikrar eder. Allah’ın emri olması itibarıyla şeriat hakikattir. Marifet de Allah’ın emriyle olması itibarıyla, hakikatte şeriat olur.”⁷⁶

İmam-ı Rabbani, tarikat ve hakikatin şeriatı hadim olduğunu belirten 36. Mektup’ta şöyle der: “Gerçek şeriatı sarılmak gerekir. Bil ki şeriat üç parçadan oluşur: İlim, amel, iblas. Bu üç parça gerçekleşmeden şeriat gerçekleşmez. Ne

72 Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 486-487.

73 İmam-ı Rabbani, *Mektubat*, c. 1, s. 58; yine bkz.: Ensari, Abdü'l-Hak, *Şeriat ve Tasavvuf*, çev.: Yusuf Yazar, Ankara 1991, s. 122.

74 İmam-ı Rabbani, *a.g.e.*, c. 1, ss. 20-21.

75 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, c. 5, s. 3271.

76 el-Kuşeyri, Ebu'l-Kasım Abdü'l-Kerim, *er-Risâle*, thk.: Abdü'l-Halim Mahmud-Mahmud b.eş-Şerif, Kahire 1972, c. 1, s. 261. Bu noktada Razi biraz farklı düşündür. “Ve iyyake nestain” in tarikatı

zaman şeriat gerçekleşirse Hakk'ın rızası da gerçekleşmiş olur. Ki bu makam, dünya ve ahiret saadetlerinin hepsinin üstündedir. Zaten şeriat dünya ve ahiret mutluluğunu temin için vardır. Tasavvufun temayüz ettiği tarikat ve hakikat, şeriatın üçüncü parçası olan ihlâsa hizmet için vardır. Tarikat ve hakikat şeriatı tekmil için vardır, başka bir sebepten dolayı değil. Tarikattaki sülûlere arız olan hal, vecd, özel ilim ve irfan gibi şeyler, tarikat çocuklarının terbiye edildiği bir takım vehim ve hayallerdir. Bütün bunlar aşılmalı, sülûk ve cezbe makamlarının sonuncusu olan makam-ı rızaya ulaşılmalıdır. Öyleyse tarikat ve hakikat menzillerini katetmekten maksat, makam-ı rızayı gerektiren ihlâs elde etmekten başka bir şey değildir. Hâl ve vecdleri maksat yapıp müşabede ve tecellilere talip olanlar, vehim ve hayal hapsinde kalıp şeriatın kemâlâtından mahrum olurlar. İhlâs makamına ulaşıp rıza mertebesine vasil olmak bu hâl ve vecdleri geçmeye, tarikat ilim ve irfanını almaya bağlıdır. Bütün bunlar gerçek maksut için başlangıç ve hazırlayıcı edevattır. Bu fakire, bu mana tarikatla on sene uğraştıktan sonra ortaya çıktı.⁷⁷

Şeriat, tarikat ve hakikat üçlemine kısaca şöyle anlatmak mümkündür: Şeriatta "şu senin, bu benim", tarikatta "bu hem senin hem de benim" ve hakikatta "şu ve bu, ne senin ne de benim, her ikisi de Allah'ın."⁷⁸

Bu üçlüye marifeti de ekleyecek olursak Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'nın şu dörtlüğü ortaya çıkar:

Şeriatır tarikatın kapısı,
Tarikattır hakikatın yapısı,
Hakikattır marifetin tapısı,
Marifet cevheri hazinetullah.⁷⁹

Bu noktada Bediüzzaman Said Nursi'nin konuyla ilgili veciz iki değerlendirmesini zikretmek istiyorum:

1- Şeriat doğrudan doğruya, gölgesiz, perdesiz, ehadiyet sırrı ile mutlak rububiyet noktasında ilâhî hitabın sonucudur. Tarikat ve hakikatın en yüksek mertebeleri şeriatın parçaları hükmüne geçer. Yoksa daima vesîle, başlangıç ve hiz-

ifade ettiğini, zira gayb âlemine giren salikin her şeyi Allah'ın kudretinde görüp O'ndan medet isteyeceğini, söyler. Ki, bu noktada hakikate intikal ederek "İhdine's-Sırat'l-Müstekim" diyeceği kanaatindedir. Yüce, *Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf*, s. 127; Arvasi, Abdülhakim, *Tasavvuf Babçesi*, sad.: Necip Fazıl, İstanbul 1996, ss. 63-64.

⁷⁷ İmam-ı Rabbânî, *Mektubat*, c. 1, s. 50.

⁷⁸ Bu söz "Yer ve göklerin mirası Allah'ındır." âyet-i kerimesindeki vahdeti anlatmak için kullanılır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 671.

⁷⁹ Aynı eser, ss. 687-688.

metçi hükmündedirler. Neticeleri şeriatın muhkemâtıdır. Yani; hakaik-ı şeriata yetişmek için tarikat ve hakikat meslekleri, vesile, hadim ve basamaklar hükmündedir. Gitgide en yüksek mertebede, şeriatın kendinde bulunan mana-yı hakikat ve sırr-ı tarikata inkılap ederler. O vakit, şeriat-ı kübrânın cüzleri oluyorlar. Yoksa bazı tasavvuf ehlinin zannetikleri gibi; şeriatı zâhirî bir kışır, hakikatı onun içi, neticesi ve gayesi tasavvur etmek doğru değildir. Evet, şeriatın insanların derecelerine göre inkişafı ayrı ayrıdır. Avam tabakaya göre olan şeriatın zâhirini gerçek şeriat zannedip, havassa münkeşif olan şeriatın mertebesine "hakikat ve tarikat" ismini vermek yanlıştır. Şeriatın bütün tabakalara bakacak mertebeleri vardır.

İşte bundan dolayıdır ki tarikat ehli ve ashab-ı hakikat ileri gittikçe hakâik-ı şeriata karşı incizapları, iştiyakları ve itibaları artıyor. En küçük bir sünneti en büyük bir maksat gibi telakki edip ona uymaya çalışıyorlar ve onu taklit ediyorlar. Çünkü vahiy ne kadar ilhamdan yüksek ise, vahyin meyvesi olan âdâb-ı şer'iyye de o derece ilhamın meyvesi olan âdâb-ı tarikattan yüksek ve önemlidir. Onun için tarikatın en mühim prensibi, sünnet-i seniyyeye uymaktır.

2- Tarikat ve hakikatın vesilelikten çıkmaması gerekir. Eğer gerçek gaye hükmüne geçseler, o vakit şeriatın muhkematı ve pratiği ve sünnet-i seniyyeye itiba şekli hükümde kalır, kâlp öteki tarafa yönelir. Yani; namazdan çok zikir halkasını düşünür, farzlardan çok evrâdına müncezib olur, büyük günahlardan kaçınmaktan çok tarikat âdâbına muhalefetten kaçır. Hâlbuki muhkemât-ı şeriat olan farzların bir tanesine bütün tarikat virdleri karşılık gelemez ve yerini dolduramaz. Âdâb-ı tarikat ve evrad-ı tasavvuf o ferâizin içindeki gerçek zevke medâr-ı teselli olmalı, kaynak olmamalı. Yani; tekkesi camideki namazın zevkine ve taddil-i erkanına vesile olmalı, yoksa camideki namazı çabucak şeklen kılıp da gerçek zevkini ve kemâlini tekkede bulmayı düşünen hakikatten uzaklaşıyor!...⁸⁰

Sonuç

Fıkıhla tasavvuf birbiriyle çatışmaz. Fıkıh bir insan bedeninin iskelet ve organları gibidir. Tasavvuf ise o insanın kâlp hayatı, ibadet, aşk ve şevki, haramlardan korunma duygusu ve iman kuvvetini ateşleyen bir iksir gibidir. Bu sebepten tarikat hep azimeti teşvik eder ve evâmir-i ilâhiyyeye itibarı artırır. Dolayısıyla şeriatın (fıkıh-İslâm Hukuku) tatbikini netice verir. Bu sebepten tasavvufun insana

80 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, (29), ss. 434-435.

Bu sebepten Cenab-ı Allah Taha suresinde namazı kendine ulaştırıcı bir sebep olarak görüyor ve "Beni anmak için namaz kıl" buyuruyor. Bu gerçeğe sûfiler "Allah'ı anmak her şeyden büyüktür" âyetini de eklemiş, gece murakabe ve zikrine çok önem vermişlerdir. Ve "Zikir namazda, namaz zikirde" gibi bir kolerasyon oluşmuştur.

kazandırdığı meziyetlerden mahrum bir fakih aldanabilir. Bunu Muhasibî *Ri-aye*'sinde şöyle anlatır:⁸¹

Helâl ve haram konularını öğrenip fetva ve kaza işlerine bakanlar, fıkıhla aldanabilirler. Bu da ilim öğrenen kişinin aldanması gibi, hatta daha büyüktür. Kendinden daha fazla Allah'ı bilen yok sanır. Çünkü helâli ve haramı, fetva ve kazayı kendisi bilmektedir. Ümmetin din işlerini o yürütmektedir. Bir ihtiyaç anında ona koşarlar. Eğer o ve benzerleri olmasa din kaybolup, şeriat ortadan kalkıp, helâl ve haram bilinmeyebilir! Rivayet ehlini küçük görür. Çünkü onlar helâl ve haramdan, kaza ve fetvadın anlamazlar.

Ona göre, din işlerini sadece o yürütmektedir. Allah onun gibisine azap etmez. Onun gibisi Allah'ın hoşuna gitmeyen şeye inanmaz, sevmediğine bel bağlamaz. Şeytan onun gibisinden ümidini kesmiştir. Çünkü şeytan, Allah'ın helâl ve haram kıldığı şeyleri bilmeyenleri yoldan çıkarır. İşte bu duygularla aldanır. Sonra Allah'tan sakınma ve korkusu azalır. Kendisi hakkındaki helâl ve haramlarda Allah'ın emirlerini tam olarak anlayamadığından bir çok günahı kendisine gizli kalır.

Bundan nasıl kurtulunabilir?

Allah'ın büyüklüğünü, celâl ve heybetini, kudretini, vadettiği sevabı ve tehdit ettiği ikabı bildiren fıkıhın daha büyük, daha şerefli ve ancak bu fıkıhla helâl ve haram konusundaki fıkıhın bir şey ifade edeceğini bilmekle kurtulunabilir. Çünkü, O'nun büyüklüğünü, celâl ve heybetini, kudretinin gücünü, sadece O'nun zarar ve fayda vermeye malik olduğunu, vadettiği sevabı ve tehdit ettiği ikabı anlayan O'ndan korkar, O'nu büyük görür, O'ndan utanır, O'nu görür gibi ibadet eder. Çünkü O'nun azamet, celâl ve rububiyetini, vaat ve vâidini, cennet ve cehennemî kâlbîyle müşahede ediyor gibi anlamıştır. Kâlbîyle azabın dehşetini müşahede edince, havfı şiddetlenir, kâlbine yerleşen büyük sevap ve nimetlerden ötürü de O'nun yakınında olmaya şevki artar.

İşte o zaman Allah'tan korkar. O'ndan heybet duyar, öğrendiği bütün haramlardan kaçınır, O'nu ümit eder, O'na yakın olmaya müştak olur, vaat ettiği sevaba nail olmak için, yerine getirilmesi gereken vecibeler eda edilirken ortaya çıkan bütün güçlüklerle katlanır. Kâlbini etkilemiş olan bu anlayıştan dolayı Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyleri terkeder, emirlerini yerine getirir. Çünkü bu anlayış onu hoş olmayan şeylerden alıkoyar, vecibeleri de yerine getirmeye sevkeder.

Bunu anlayınca asıl fıkıhı terkettiğini, sadece aleyhinde delil olan fıkıhı öğrendiğini ve şu âyetten ötürü gerçek fakihlerden olmadığını anlar: "*Allah'dan an-*

81 El-Muhasibi, Ebu Abdillah el-Haris b. Esed, *er-Riaye*, çev.: Abdülhakim Yüce, İzmir 1997, s. 449 vd.

*cak âlim kulları korkar.*⁸² Bu âyette bildirilen havf sahibi fakihlerden olmadığı-
nı da anlar. Hz. Peygamber (sav) de şöyle buyuruyor: “*Allah kime iyilik dilerse
onu dinde fakih kılar.*”⁸³ Allah kime iyilik dilerse, kendi hakkında ve helâl-ha-
ram konusunda onu fakih kılar. O zaman da O’ndan korkar, O’na ümit bağlar,
bildiği haramlardan kaçınır, Allah’ın emrettiği vecibeleri yerine getirir.

Allah’ın hakkını zayı eden ve öğrendikten sonra nehyettiklerini yapan hayra
muvaffak olmamış, aleyhindeki hüccetlerin büyüklüğünden ötürü imtihana ma-
ruz kalmış ve imtihanı şiddetlenmiş, Allah’ın azabına maruz kalmış, fetva ve hük-
mü bilse de fâcir âlimlerden olmuştur.

Bazen Allah’ın dininden öğrenilen fıkıhla ahiret değil de dünya istenir. Bunu
bilince, Allah korkusu ve haşyet olmadıktan sonra kendini âlim saymaz. Nitekim
halk onun, fetva bilen bir âlim olduğunu düşünerek Şa’bi’ye (103/712), “*Ey âlim
bize fetva ver!*” deyince onlara şu cevabı vermiştir.: “*Âlim, Allah’ın kendisini
onunla tehdit ettiği şeyleri anlayan ve O’ndan korkan kimsedir. Âlim, Al-
lah’tan haşyet içinde olan kimsedir.*”

Hasan Basri’ye, “*Bizim âlimlerimiz fetva verdiği hiçbir konuda böyle demi-
yorlar.*” diyen adama şöyle cevap verdi: “*Sen hiç fakih gördün mü? Fakih dedi-
ğin, gece kaim, gündüz saim ve dünyaya karşı zabid kimsedir. Dinî emirlere
karşı basiretlidir. Allah Teâlâ’nın Din ilimlerini inceden inceye öğrenmeleri
için...⁸⁴ diye bahsettiği âyetteki zâhir ve bâtın bütün abkâmı bilirler.*”⁸⁵

Bunlar fakihin Allah’ı bilen, anlayan kimse olduğunu ve bu anlayışın onu Al-
lah’ın sevdiği şeylere sevk ettiğini sana haber veriyor. Neticede dünyaya karşı
zahid davranır ve Allah’ın ona bildirdiği faniliği, ondan ötürü çekilecek şiddetli
hesap, ona dayananların sevaplarının azlığı ve çekeceği azaptan dolayı ondan
kaçınır. Ayrıca O’ndan öğrendiği nimetlerinin devamı ve sevabının çokluğu, onu
sabahlara kadar ibadet etmeye, gündüzleri oruçlu geçirmeye ve bunları elde et-
mek için dünyayı kenara atmaya sevk eder.

Yine Hasan Basri’den birisi bir fetva sorar. Aldığı cevaba karşılık, “*Bizim fa-
kihlerimiz böyle demiyor*” deyince, “*Sen hiç fakih gördün mü? Fakih durumu
göz önüne alarak, görüşünü net söyler, şüpheli konuşmaz. Allah’ın hikmetini
tefsir eder. Kabul edilirse Allah’a hamd eder, reddedilirse yine Allah’a hamd
eder.*”⁸⁶

Bu gerçekler, fakihin Allah’ı anlayan ve O’nu kâlpden büyük gören kişi oldu-
ğunu haber vermektedir. O’nun dışında ne zarar ne de fayda verebilecek kimse-

82 Fatur/28.

83 Buhari, *Sahih*, İlim 10, c. 1, s. 25.

84 Tevbe/122.

85 Tusi, *el-Lüm’a*, s. 19.86-Muhasibi, *er-Rıyâze*, ss. 451-452.

nin olduğuna inandığı için, halkın tavrı ona hafif gelmektedir. Onlardan gizlediği bir şey olmadığı için riyakârlık yapmaz, Allah'ın bildiği hikmeti gizlemez, aksine onu izhar eder. Kabul ederlerse Allah'a hamd eder. Çünkü ondan aldıkları şeyle sevap almış, halkı Hakkı kabule yöneltmiş olmaktadır. Yanlarında değerinin arttığına sevinmiş değildir. Şayet reddederlerse yine Allah'a hamd eder. Çünkü halk reddetse bile, Allah onu, hakkı neşre muvaffak kılmış ve sevap vermiştir. Onların nazarında değerinin düşmesine ve tenkit etmelerine üzülmemektedir. Yaptığını bilen, onlardan değil Allah'tan korkar. Her hâlde O'na hamd eder, halka değil O'na tevekkül eder.

Kul bu durumu anlayıp kâlbine yerleştirdince, bildiği ve anladığı konularda Allah'tan korkmaya ihtimam gösterir. Bunun sonucunda da bildikleriyle amel etmeye dikkat eder. Allah için korkmaya ve amel etmeye kendini kilitleyince, O'nu tanıma ve anlamaya önem verir.

İşte o zaman kendini, Allah hakkını zayi eden cahillerden sayar. Nefsini ümit ve korku arasında bir hale getirinceye kadar, gerek kendi nefsinde gerekse halk arasında, Allah'ın emrine riayet eder. Çünkü fakihlerin yükü, cahillerden daha ağırdır. Çünkü Allah, bildiklerini yaşamalarını ve halka da anlatmalarını emretmiştir. Zira bildiklerini gizlemeyip halka açıklayacaklarına dair onlardan söz almıştır.

Bunları bilince, Allah'la aldanma zail olur, bildikleriyle amel etme, gizlisiyle açıklığıyla Allah hakkını gözetme konusunda, kâlbini endişe ve korku kaplar. Bunları nefsinde bilmeye, O'nun marifetine engel olacak günahlarının, onu kuşatmamasına önem gösterir. Haşyet vermeyen marifete kani olmaz. O öğrendiği ve anladığı konularla amel etme endişesi içindedir. Allah'ın bu konuları soracağından endişe eder, aleyhine hüccet olacağından korkar.

Ebu'd-Derda'nın şöyle dediği rivayet edilir: *"Ya Uveymir, ne öğrendin?" denilmekten değil, "Ya Uveymir, öğrendiklerinden hangisiyle amel ettin?" denilmekten korkuyorum. Allah dünyada kime ilim vermişse mutlaka ona bu ilimle amel edip etmediğini soracaktır. Eğer "biliyorum" desem, "bildiklerinden hangisiyle amel ettin?" denilecektir. Bir de bakacağım ki hiçbir delilim yoktur."*⁸⁷

İşte bu şekilde fakihler, fıkıhla aldanmaktan kurtulabilirler.

Bu sebepten büyük fukaha tasavvufun amacı olan ideal hayatı yaşıyordu. Bu noktada İmam-ı Gazalî'nin onlarla ilgili bu konuda verdiği misallerden birer tane zikretmek istiyorum. Zaten İmam-ı Gazalî kendisi de fıkıh ve tasavvufu birleştiren⁸⁸ bir âlim olarak bu noktada gerçek bir fakih olmuştur. Bu seviye için beş özellik söyler: Abid olmak, zahid olmak, âlim olmak, dünya adına insanların maslahatını gözetmek ve fıkıhla rızay-ı ilâhiyi istemek.

87 Muhasibi, *er-Riâye*, ss. 449-453.

88 Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, s. 79.

Ebu Hanife (150/767), az konuşan, çok düşünen ve dünyaya kâlden çok önem vermeyen birisiydi. Kuşeyrî, Şafî bir mutasavvıf olmasına rağmen, hem ilmi, hem de tarikatı Ebu Hanife'den aldığını söyler.⁸⁹

İmam Malik (179/795) der ki: "*İlmiyle rızay-ı ilâbîden başkasını isteyen birisi, anlamadığı şeyi sırtına yüklemekle kendine yazık etmiştir.*"

İmam-ı Şafi (204/820) der ki: "*Kendisini kötülüklerden koruyamayana ilmi fayda vermemiştir. Fıkıhta maksat sadece rızay-ı Bâri olmalıdır. İmam-ı Şafî'nin sûfîlerin sohbetine on yıl devam ettiği rivayet edilir.*"⁹⁰

İbn Hanbel (241/855) ve Süfyan-ı Sevrî (161/778) de zühd ve vera konusunda çok hassastılar.⁹¹ İbn Hanbel'in sûfî sohbetlerine gittiği ve oğluna da tavsiye ettiği rivayet edilir.⁹²

Bütün bunlar; fıkıhı, Allah'a yaklaşmak için öğrenmek, kullukta ihsan sırnını yakalamaya bir basamak yapmak ve Allah ve Rasülü'nün sevgisiyle dopdolu, kâlden itminana kavuşmak için öğrenilip öğretilebileceğini ortaya koymaktadır. Ki, bu noktada aynı gayeye hizmet eden tasavvufu birleştigi açıktır. Zaten İslâmî ilimlerin birbiriyle çatışması da söz konusu olamaz.

89 İnce, Ahmet, *Tasavvufun Hakikatleri*, s. 32.

90 Aynı eser, s. 34.

91 Gazzâli, *İhya*, c. 1, ss. 28 vd.

92 İnce, *a.g.e.*, ss. 34-35.